

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, "akd" ve "i'tikâd" md.leri; *Tehânevî, Keşşâf*, "İlmü'l-kelâm" md.; Müslim, "İmân", I, 6; Eş'arî, *Mağâlât* (Rit-ter), I, 279-280, 298-299; Ebû Bekir el-Ke-lâbâzî, *et-Ta'arruf: Doğuş Devrinde Tasavvuf* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1979, s. 61-125; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 201-203, 216, 223, 230-231, 233-234, 236, 256, 260, 285-286; Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, s. 307-309, 316; a.mlf., *el-Fark* (Kevserî), s. 17-18, 197-214; *Tabakâtü'l-Hanâbile*, I, 24-36; II, 18-45, 53-54; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 86, 93; İbnü'l-Arabî, *Fuşûş* (Afîfî), s. 113; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'ilü'l-kübrâ*, Beyrut 1392/1972, I, 391-411, 435; Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, I, 25; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1142-1143; Zebîdî, *İthâf*, II, 14; Kâsimî, *Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, Kahire 1331, s. 157; İzmîrî, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 75-78; Jules La Beaume, *Taşîlül âyâtü'l-Kur'âni'l-hakîm* (trc. M. Fuâd Abdülbâki), Kahire 1374/1955, bk. İndeks; Muhammed Fâris Berekat, *el-Câmi'ü li-mevâzî'ü'âyâtü'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dimaşk 1379/1959, bk. İndeks; Brockelmann, *GAL* (Ar.), IV, 29-52; Sezgin, *GAS* (Ar.), II, 345-416; Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudî Mezhepleri*, Ankara 1965, s. 122-132; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhu Fiğlalı), Ankara 1981, s. 20, 93-95, 99-107, 165, 178, 234, 348-371; a.mlf., "Akida", *EI²* (İng.), I, 332-336; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmî: Giriş*, İstanbul 1981, s. 19-23, 58, 130-133; Cemil Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefi*, Beyrut 1982, II, 92; Ahmed Abdülhalîm Atıyye, *el-Mu'cemü'l-felsefiyyetü'l-'Arabîyye*, Beyrut 1986, s. 603-604; Alexander Altmann, "Articles of Faith", *EJd*, III, 654-660; A. E. Burn, "Creeds and Articles (Ecumenical)", *ERE*, IV, 237-242; Hartwig Hirschfeld, "Creeds and Articles (Jewish)", *a.e.*, IV, 244-246; A. E. Suffrin, "Confession (Hebrew)", *a.e.*, III, 829-831; W. A. Curtis, "Confessions", *a.e.*, III, 831-892; Emil G. Hirsch, "Articles of Faith", *JE*, II, 148-151; Kaufmann Kohler, "The Articles", *a.e.*, II, 151-152; Carra de Vaux, "Akide", *IA*, I, 240-242.

AHMET SAİM KILAVUZ

el-AKAİDÜ'L-ADUDİYYE

(العقائد العودية)

Eş'arî kelâmcılarından
Adudüddin el-İcî'nin
(ö. 756/1355)
akaide dair risâlesi.

İtikadî mezheplerin tam olarak teşekkül ettiği hicrî V. asırdan itibaren Ehl-i sünnet âlimleri, halkı ehl-i bid'atın yanlış inançlarından korumak ve Sünnî akîdeyi kolayca öğrenmelerini sağlamak için, akaid problemlerini Sünnî çerçevede ele alan küçük akîde risâleleri yazmayı bir gelenek haline getirmişlerdir. Bu risâlelerden biri de İcî'nin *el-'Aķā'idü'l-'Ađudiyye*'sidir. Müellifin, "Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır..." me-

âlindeki hadiste belirtilen fırka-i nâciye ile Eş'ariyye'nin (yani Ehl-i sünnet; bk. Zebîdî, II, 6) kastedildiğini ispat etmek gayesiyle yazdığı ve vefatından on iki gün önce tamamladığı risâlede Eş'ariyye'nin diğer fırkalardan ayrılan tarafları, Allah'ın varlığı, tenzihî ve sübûtî sıfatları, tefekkürün bilgi kaynağı oluşu, rü'yetullah*, irade sıfatının küllîliği, vücûb* alellah ve aslah* fikrinin reddi, hüsün* ve kubuh* un şer'i oluşu, meleklerin sınıfları ve dereceleri, Kur'an'ın kadim oluşu, haşr-ı ecsâd, hisâb, mîzan, sırat, cennet ve cehennem ebedîliği, günah, tövbe, şefaât, kabir azabı, peygamberliğin mucize ile ispatı, Hz. Muhammed'in son peygamber oluşu, peygamberlerin vasıfları, kerâmet, imâmet, iman ve küfrün sınırları konularına yer verilir. Delil getirmeksizin işlenen kelâm konuları, klasik kelâm kitaplarındaki bab ve fasıl taksimine başvurulmadan ele alınır ve ilâhiyyât*, nübüvât*, sem'iyât* tarzındaki tertibin dışına çıkılarak bazı takdim ve tehirler yapılır.

İcî'nin bu eseri küçük hacmine rağmen âlimlerin ilgisini çekmiş, akaidin hemen bütün meselelerine temas ettiği için çeşitli şerhleri yapılmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi ve Süleymaniye kütüphanelerinde, Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, Seyyid Şerif el-Cürcânî, Muhammed b. Süleyman el-Kâfiyeci, Celâleddin ed-Devvânî, Süleyman b. Ahmed er-Rümî, Muh-sin b. Burhân el-A'cemî ve Hâkim Şerif b. Nâsir el-Husaynî gibi kelâmcılar tarafından yazılmış yirmiyi aşkın şerhi bulunmaktadır. Bunlar içinde üzerinde en çok durulan, Cürcânî ve Devvânî şerhidir. Molla Hüsrev, Ahmed b. Mûsâ el-Hayâlî, Ali et-Tûsî, Muslihuddin Mustafa el-Kastallânî ve Halîl b. Ahmed el-Konevî, Cürcânî şerhi üzerine hâşiyeler yazmışlardır. *el-'Aķā'idü'l-'Ađudiyye*'ye yapılan şerhleri beğenmeyen Devvânî, risâlenin üstü kapalı ifadelerini açıklamak, akaid ilminin halli güç meselelerini çözmek ve böylece eseri daha faydalı hale getirmek düşüncesiyle, 905 (1499) yılında tamamladığı yeni bir şerh yazmıştır. Devvânî'nin büyük ilgi gören bu şerhine hâşiye yazanlar arasında şu isimler vardır: Mevlâ Ahmed b. Muhammed, Şah Muhammed b. Mübârek el-Kazvîni, İbrâhim b. Muhammed el-İsferâinî, Yûsuf b. Muhammed el-Karabâgî, Abdülhakîm b. Şemseddin es-Siyâlkûtî, İsmâil b. Mustafa el-Gelenbevî, Mustafa Fevzi ve Ahmed Edirnevî.

Osmanlı medreselerinde uzun müddet ders kitabı olarak okutulan Devvânî şerhi, Siyâlkûtî, Gelenbevî ve Edirnevî hâşiyeleriyle birlikte yayımlanmıştır (İstanbul 1306, 1325). Eserin Serbestzâde Ahmed Hamdi tarafından yapılan bir Türkçe tercümesi de vardır (Trabzon 1309). *el-'Aķā'idü'l-'Ađudiyye*'yi Nureddin Sadak da *Akaid Risalesi Tercümesi* adıyla Türkçe'ye çevirmiş ve bu tercüme Arapça metniyle birlikte basılmıştır (İstanbul 1966).

BİBLİYOGRAFYA :

İcî, *el-'Aķā'idü'l-'Ađudiyye*, Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 1206; *a.e.*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1414; Devvânî, *Şerhu'l-'Aķā'id*, İstanbul 1325, s. 6; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1144; Zebîdî, *İthâf*, II, 6; *Hediyetü'l-'arîfin*, I, 527; *İzâhu'l-meknûn*, II, 252; Uzunçarşılı, *İltiye Teşkilâtı*, s. 23; Mustafa Sait Yazıcıoğlu, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreselerinde İlm-i Kelâm Öğretimi ve Genel Eğitim İçindeki Yeri", *ACİF İslam İtileri Enstitüsü Dergisi*, sy. 4, Ankara 1980, s. 277-278.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

AKAİDÜ İBNİ'L-ARABİ

(عقائد ابن العربي)

Muhıyddin İbnü'l-Arabî'nin
(ö. 638/1240)
akaide dair üç risâlesinin
ortak adı.

İbnü'l-Arabî'nin itikad anlayışını ihtiva eden *'Aķidetü'l-'avâm*, *'Aķidetü'n-nâşiyetü's-şâdiye* ile *'Aķidetü ehlil-ihtişâş* adlı risâleler aslında *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'nin mukaddimesinde bulunmaktadır. Ancak müellifin müslümanları dinî hayat ve mertebeleri bakımından "ehlullah", "ehl-i rûsûm" (şeriat ve zâhir âlimleri) ve "ehl-i İslâm" (müslüman halk kitleleri) şeklinde üç zümreye ayırdığı göz önüne alınarak bunların her biri için ayrı bir risâle yazdığı kabul edilmiş ve bu düşünceyle *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* mukaddimesinin ilgili bölümleri sonradan müstakil birer risâle haline getirilmiştir (*GAL Suppl.*, I, 801). Kâtip Çelebi bu risâlelerin ortak adını *'Aķā'idü's-Şeyhi'l-ekber* şeklinde kaydetmiştir (bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1143).

1. *'Aķidetü'l-'avâm* adlı risâle *'Aķidetü ehlil-İslâm* diye de bilinir (bk. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2718). İbnü'l-Arabî bu risâleyi kendi itikadını açıklamak ve bu hususta müslümanların hüsn-i şehadetini kazanmak maksadıyla yazdığını belirtmektedir (*el-Fütûhât*, I, 163). Kelime-i şehâdetin tef-

siri mahiyetinde olan risâle iki bölümden oluşur. "eş-Şehâdetü'l-ülâ" başlığını taşıyan birinci bölümde Allah'ın birliği ve sıfatları üzerinde durulur. Ulûhiyyetinde, zâtında ve sıfatlarında tek, mekân tutmak ve bir yönde bulunmaktan münezze olan Allah'ın Kur'an'da açıklandığı şekilde ve dilediği mânâda arşa *istivâ** ettiği, zâtını zaman ve mekânın kuşatamayacağı, zira mekânı da zamanı da onun yarattığı, dilediği zaman kalp ve gözlerle görülebileceği, arşı yaratıp istivâyı sınır kıldığı, kürsî'yi var edip yeri ve gökleri onun içine aldığı anlatıldıktan sonra ilim, irade ve tekvin sıfatları âyetlerin ışığı altında izah edilir. Kâinatı mevcut zıtlık, ayrılık ve benzerliklerin bütünüyle ilâhî iradenin sonucu olduğuna, küllî iradenin her şeyi kuşattığına, âlemin yokken ezeli ilim ve iradeye göre yaratıldığına dikkat çekilerek kelâm, sem' ve basar sıfatlarına kısaca temas edilir. Daha sonra yegâne fâilin Allah olduğu belirtilerek birinci bölüm tamamlanır. "eş-Şehâdetü's-sâniye" adı verilen ikinci bölümde Hz. Muhammed'in bütün insanlara gönderilen son peygamber olduğu ve onun Allah'tan getirdiği bütün haberlere inanmak gerektiği ifade edilerek sem'ıyyât* konuları sıralanır. Risâle şefaate, cennet ve cehennem ebediliğine temasla sona erer.

İbnü'l-Arabî'nin bu risâlesi, herhangi bir delil ve ispata lüzum kalmaksızın sıradan her müslümanın kabul etmesi gereken umumi itikad esaslarına yer veren bir akaid metni mahiyetinde olup Ehl-i sünnet esaslarına tamamen uygundur. Risâle plan, şekil ve yer yer muhteva ve ifade bakımından Gazzâlî'ye ait *Qavâ'idü'l-akâ'id**'in birinci faslına benzemektedir. *Âkâidetü'l-avâm*'in hacmi, büyük boy on sayfa civarındadır. Süleymaniye Kütüphanesi'nde birçok yazma nüshası mevcut olup *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* içinde yayımlanmıştır (I, 162-173). Risâle ayrıca Şa'rânî tarafından *el-Yevâkîit ve'l-cevâhir*'in baş tarafında iktibas edilmiştir (Kahire 1378/1959, I, 4-6).

2. *Âkâidetü'n-nâşiyyetü's-şâdiye*. Müellifi tarafından *Risâletü'l-ma'ûm min 'akâ'idü ehli'r-rüsûm* şeklinde de adlandırılan (*el-Fütûhât*, I, 173) risâle bir giriş ve dört bölümden ibarettir. Girişte Batı'dan, Doğu'dan, Yemen'den ve Şam'dan ekvatorun altındaki "Eryen kubbesi"ne gelen ve sahibini ebedî saadete götüremeyen, boş gayelerden uzaklaş-tıramayan ilmin faydasızlığı konusunda fikir birliğine varmış, ilimleri ve isimler-

le kavramlar (rüsûm) arasındaki farkı idrak etmiş olan dört âlimin, insan çabasıyla kazanılan (iktisabî) ilimlerin ötesinde daha yüce bir bilgiyi araştırmak için yaptıkları karşılıklı konuşmalardan bahsedilir. Batılı âlimin "el-hâmilü'l-kâim" (evveliyyât), Doğulu âlimin "el-hâmilü'l-mahmûlü'l-lâzım", Şamlı âlimin "el-ib-dâ' ve't-terkîb", Yemenli âlimin de "et-telhîs ve't-tertîb" bilgisine sahip olduğu zikredilerek her âlimin ihtisası sahasıyla ilgili açıklamaları sırasıyla dört bölüme teşkil eder. Çok kısa muhtevalı on dört babdan oluşan birinci bölümde her *hâdis**'in bir sebebi olduğu, hâdislerden ayrılamayan bir varlığın hâdis olması gerektiği, *kıdem**-*bekâ**, *kümûn**-*zuhûr**, arazın intikalinin ve başlangıcı bulunmayan hâdislerin reddi, kadîm ve vâcip varlığın cevher, cisim, araz ve cihetlerden tenzihi, *istivâ*, vahdet ve rü'yet konuları anlatılır. On babdan meydana gelen ikinci bölümde de kudret, ilim, hayat, irade, kelâm, sem', basar sıfatları ile zâtta mevcut birer mâna olarak sıfatların ispatı kısaca ele alınır. Yine on babdan oluşan üçüncü bölümde âlemin Allah tarafından yaratılması, kesb, Allah'a vucûb ve zulüm isnadının reddi, teklîf-i mâlâ yutâk, hüsün-kubuh, mârifetullahın akli değil nakli oluşu, risâletin ispatı kısaca anlatılır. Dördüncü bölümde öldükten sonra diriliş, kabir suali ve azabı, mîzan, sırat, cennet ve cehennem yaratılması ve imâmetle ilgili meseleler kısa bablar şeklinde zikredilir.

İlâhiyyât*, *nübüvvât** ve sem'ıyyât konularının sadece akli kıyas ve tariflere dayanılarak anlatıldığı on sayfa tutarındaki bu risâle, kolay ezberlenebilmesi için kısmen secili bir şekilde yazılmıştır. *Risâletü'l-ma'ûm min 'akâ'idü ehli'r-rüsûm* adından da anlaşılacağı üzere, okumuş zümreye hitap eden eser *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* içinde yayımlanmıştır (I, 174-186).

3. *Âkâidetü ehli'l-ihtîşâş* adını taşıyan üçüncü risâle, *İ'tikâdü ehli'l-ihtîşâş min ehli'l-lâh beyne nazar ve keşf* adıyla da bilinir. Risâle "meseleler" şeklinde düzenlenmiştir. Aklın sınırı, vâcip varlıkla mümkün varlık arasındaki münasebet, ulûhiyyet ve zât kavramları, bilinmezlik âlemi, kesb, cebr ve şer problemleri, âlemdeki vahdet, ilâhî sıfatların nisbiligi, zât-ı ilâhiyyeden illiyyetin nefyi, ulûhiyyetin sırrı, ilim-mâlum ilişkisi, rü'yetin mahiyeti, ezel, mâsivânın hudûsu, Es'ariyye'ye göre ilk mümkün varlık ve

zaman, Es'ariyye ve Mücessime'ye göre müşterek lafiz, şerrin ilâhî kazâda yer alması, ilâh olmayan taaddüd-i kudemânın imkânı, aklın ve imanın rehberliği, cevherlerin değişmezliği, bekâ, kelâm, isim-müsemma-tesmiye, bilginin kısımları, hüsün-kubuh, delil-medül, kazâya rızâ, Allah-âlem ilişkisi, ilk aklın bilgi çeşitleri, adem, Allah hakkında câiz olan hususlar gibi konular altmış beş meselede incelenir.

Seçkin ilim ve düşünce erbabının itikadını tanıtmak maksadıyla yazılmış olan *Âkâidetü ehli'l-ihtîşâş*'ta mümkün varlık için, kendisiyle ortak bir yönü bulunmayan vâcip varlığın zâtını tanımanın imkânsız olduğu, nefiy ile ispat arasında gidip gelen kavramlar yoluyla sadece ulûhiyyet sıfatlarının zihnen ve fakat çok sınırlı bir şekilde bilinebileceği görüşü benimsenmiştir. Risâle, İbnü'l-Arabî'nin itikadî anlayışını ve genel olarak kelâm ilminin, özellikle de Es'ari kelâm sisteminin tenkidini ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Risâlenin birçok yazma nüshası bulunduğu gibi (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2718; Esad Efendi, nr. 1477) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* içinde de yayımlanmıştır (I, 187-215).

İbnü'l-Arabî, *Âkâidetü hülâsati'l-hâşşa* adlı bir risâle daha hazırladığını, ancak halkın anlayamayacağı kadar ağır olduğundan bunu *el-Fütûhât*'in içine serpiştirdiğini bizzat kendisi ifade eder (*el-Fütûhât*, I, 213).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Arabî, *Âkâidetü ehli'l-İslâm*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2718; a.mlf., *Âkâidetü ehli'l-ihtîşâş*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1477; a.mlf., *el-Fütûhât*, I, 162-213; Şa'rânî, *el-Yevâkîit ve'l-cevâhir*, Kahire 1378/1959, I, 4; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1143; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 801.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

AKÂİDÜ'n-NESEFİ

(عقائد النسفي)

Ebü Hafs Necmeddin Ömer
b. Muhammed en-Nesefî'nin
(ö. 537/1142)
akaide dair risâlesi.

Delillerden tecrit edilmiş olan bu küçük risâlenin Necmeddin en-Nesefî'ye nisbeti ihtilâf konusudur. Leknevî, Zürkânî'nin *Şerhu'l-mevâhib*'inden naklen, eserin fakih olarak tanınan Necmeddin en-Nesefî'ye değil, kelâmcılığıyla mâruf